

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ACCESS TO JUSTICE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Горбалінський В.В., к.ю.н.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Задаля Д.К., к.ю.н.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Система правосуддя воєнного стану надає людям законний спосіб добитися справедливості. У статті розкриваються проблеми, які виникли у людей під час воєнного стану та аналізується про використання електронних систем для досягнення справедливості в адміністративній системі. Також розповідається про те, як адміністративне правосуддя може допомогти захистити права та свободи людини в умовах воєнного стану. В умовах воєнного стану існує багато небезпек для суддів та інших працівників юстиції. Не тільки країна, яка вторглась, може загрожувати життю суддів, але й окупація території може спричинити серйозні ускладнення у роботі. Сучасна епоха пропонує багато можливостей для безпечного обміну документами та відвідування судових засідань у режимі відеоконференції, що дозволяє розширити судовий захист як ніколи раніше. Кодекс адміністративного судочинства України дозволяє проведення слухань у режимі відеоконференції з дозволу сторін, а також обмін електронними документами. Ці досягнення в електронному урядуванні краще підтримують роботу адміністративної юрисдикції, оскільки дозволяють учасникам процесу давати дозвіл на судові засідання у режимі відеоконференції. Держава зобов'язана забезпечити, щоб доступ до правосуддя не був обмежений воєнним станом, і може це зробити, використовуючи електронний документообіг, дозволивши судові засідання в режимі відеоконференції з використанням електронного підпису учасників процесу. Роботу адміністративних судів можна аналізувати в умовах воєнного стану. Суддя може брати участь у відеоконференції, дистанційно сидіти на судовому засіданні у небагатьох випадках, якщо є реальні та жорсткі перешкоди для доступу до кабінету. Суддя може бути переміщений в іншу територію. Мета полягає в тому, щоб підтримувати справедливість і безпеку судді, а також підтримувати роботу суду. Безпека суддів повинна бути забезпечена в адміністративній юстиції, під час воєнного стану та під час забезпечення доступу до правосуддя. Кожен, хто створює документ на платформі Дія, має право бути захищеним законом.

Ключові слова: адміністративне правосуддя, безпека суддів, воєнний стан, доступ до правосуддя, електронний документообіг, право на судовий захист.

The martial law system gives people a legal way to get justice. The article reveals the problems faced by people during martial law and analyzes the use of electronic systems to achieve justice in the administrative system. It also discusses how administrative judges can help protect human rights and freedoms under martial law. Under martial law, there are many dangers for judges and other justice workers. Not only can the invading country threaten the life of judges, but the occupation of the territory can cause severe complications in work. The modern era offers many opportunities for secure exchange of documents and attendance of court hearings via video conferencing, which allows extending legal protection like never before. The Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine allows hearings to be held in videoconference mode with the permission of the parties, as well as the exchange of electronic documents. These advances in e-government better support the work of administrative jurisdiction, as they allow participants in the process to permit a court hearing in the mode of video conferencing. The state is obliged to ensure that access to justice is not limited by martial law and can do this by using electronic document circulation, allowing court hearings in the mode of video conferencing using the electronic signature of the participants in the process. The work of administrative courts can be analyzed in martial law conditions. A judge can participate in a video conference and remotely sit in court in rare cases if there are natural and severe obstacles to access to the office. The judge may be transferred to another territory. The purpose is to maintain the judge's fairness and safety and support the court's operation. The security of judges must be ensured in administrative justice, martial law, and access to justice. Anyone who creates a document on the Diya platform has the right to be protected by law.

Key words: administrative justice, the safety of judges, martial law, access to justice, electronic document circulation, right to judicial protection.

Вступ. Президент України видав Указ про введення воєнного стану 24 лютого 2022 року. Указ одразу прийняла Верховна Рада. Згідно зі статтею 64 Конституції України, у разі введення воєнного стану немає обмежень щодо судового захисту, а правосуддя має здійснюватися належним чином. Важливо констатувати, що українське судочинство раніше працювало за різними правовими системами; врахування у роботі правил, пов'язаних із спалахом коронавірусної інфекції.

Поки діє воєнний стан, існує багато небезпек для суддів та інших працівників юстиції. Не тільки країна, яка вторглась, може загрожувати життю суддів, але й окупація території може спричинити серйозні ускладнення у роботі. Думка про те, що уряд втрачає контроль над частинами України, може вплинути на здійснення правосуддя, як і думка про те, що ракети та авіація використовуються для бомбардування всіх територій України. Мають бути встановлені нові методи і форми здійснення правосуддя, однією з основних форм має стати судові засідання, в якому приймається рішення по суті.

Деталі проблем із доступом до правосуддя в умовах дії воєнного стану викладені в першій частині цієї статті.

Друга частина присвячена проблемі забезпечення доступу до адміністративного судочинства за допомогою електронних засобів. У третій частині розглядається роль адміністративної юстиції у захисті прав і свобод людини в умовах дії воєнного стану.

Метою статті є аналіз правового регулювання доступу до правосуддя під час запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану та дослідження організаційних проблем у цій сфері.

Основний текст. Статтею 64 Конституції України визначено, що в умовах воєнного часу держава не має обмежень щодо здійснення судочинства. 20% судів в Україні не змогли здійснювати правосуддя внаслідок нападу Російської Федерації на нашу країну, яка окупувала майже 30% нашої території. Венеціанська комісія вважає, що за різних правових режимів судова система все ще повинна мати можливість гарантувати доступ до справедливого судового розгляду. Судова система не може бути скомпрометована жодним чином, за винятком крайніх ситуацій потреби або якщо система фактично не може функціонувати [1]. Будь-яке втручання уряду має бути розумним

і не порушувати суттєве ядро права на судовий захист, яке держава має виконувати багато позитивних зобов'язань. Закони та судова практика мають бути гнучкими через обставини воєнного часу [2].

15 березня 2022 року прийнято Закон № 2128-IX, яким Голові Верховного Суду надано певні прерогативи щодо призначення на посаду та звільнення з посади Голови Державної судової адміністрації, відрядження суддів до іншого суду одного рівня та спеціальності та інших рішень, пов'язаних з тиском на суддів та інформаційно-аналітичного забезпечення судів тощо [3]. В умовах воєнного стану суди повинні мати можливість продовжувати функціонувати. Закон має діяти протягом 30 днів після закінчення воєнного стану. Особливо актуальним є Закон про відрядження суддів до інших судів у зв'язку з воєнним станом.

Верховний Суд переніс 122 суди із зони бойових дій або окупованих районів та окупованої території в інші регіони країни. 47 судів перенесено з окупованих територій, а 75 – із зони бойових дій [4]. Суди довелося перенести через відсутність ефективного контролю над локаціями через бойові дії чи окупацію цих територій. Місцезнаходження судів мали змінити якнайшвидше [5].

Незважаючи на те, що воєнний стан створює багато проблем для правосуддя, останнім часом під час бойових дій були скоєні військові злочини, які змушують дбати про безпеку суддів. Воєнний стан спочатку було введено в Україні Указом № 64/2022 [6] (його Законом № 2119-IX [7] продовжено до 25 квітня). У цьому указі йдеться про деякі громадянські та політичні права, які обмежені, а також про те, що МЗС України має повідомити іноземним державам про введення воєнного стану в Україні та причини його введення. Крім того, в Указі зазначено, що уряд повинен повідомити Генерального секретаря ООН та іноземних офіційних осіб про те, що деякі громадянські та політичні права людей і громадян будуть обмежені через відхилення від деяких зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Частина суддів, у тому числі з Верховного Суду, пішли до лав територіальної оборони, оскільки в зоні бойових дій перестали розглядати справи. Особиста безпека суддів зараз є актуальною проблемою: особистий захист, безпека житла та майна, придбання зброї та інших засобів захисту, переміщення у безпечніші місця, забезпечення конфіденційності інформації про об'єкти, що охороняються (пункти а, б, д, е статті 5 Закону № 3781-XII [8]).

Доступ до правосуддя змінюється відповідно до воєнного стану, зосереджуючись на відшкодуванні шкоди, завданої воєнними злочинцями, геноцидом, злочинами проти людства та миру. Кримінальне правосуддя посідає провідне місце в цій сфері, але адміністративне провадження може використовуватися для документування проблем, які припиняють роботу критичної інфраструктури (енерго, вода, тепло, газ тощо). Багато міст на захід і північний захід від Києва зазнали бомбардувань і ракетних ударів, що спричинило гуманітарну катастрофу. Прикладом є міста-супутники на захід і північний захід від Києва (Буча, Гостомель, Ірпінь).

Уряд України запровадив судові засідання в режимі відеоконференції, щоб забезпечити видимість і чутність усіх сторін процесу [9]. Зробити це можна за допомогою засобів електронного урядування, таких як Єдиний державний демографічний реєстр, який дозволяє учасникам підписуватися електронним підписом. Якщо особа не має електронного підпису, вона може підписати відповідно до статей 9 та 10 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України» або статті 12 Державної судової адміністрації України.

Кодекс адміністративного судочинства в Україні наразі дозволяє оформляти матеріали справ в електронному вигляді [10], зазначає Голова Верховного Суду.

Таке вдосконалення доступу до адміністративних проваджень є частиною так званого електронного урядування, яке включає судові засідання у форматі відеоконференції, коли учасникам надається належний дозвіл.

Хоча існує багато додатків, які можна завантажити на смартфон, які записують важливі документи та матеріали для справи через Google Play Market або Apple App Store, існують також інші додатки, які можна використовувати для запису документів у форматі PDF. Ці програми корисні для сканування документів, які потім можуть бути включені до матеріалів справи через авторизовані електронні підписи сторін судового процесу. Крім того, з метою забезпечення безпеки суддів та учасників судових справ відключено доступ до сервісів Єдиний державний реєстр судових рішень. 3 березня 2022 року Верховна Рада змінила Закон «Про судоустрій і статус суддів» [11], передбачивши можливість зміни підсудності справ, якщо правосуддя не може бути здійснено судом з об'єктивних причин (військовий стан, надзвичайний стан, стихійне лихо, військові дії, заходи проти тероризму чи інші надзвичайні обставини).

Рада суддів України надала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, зокрема щодо можливості дистанційної роботи судів у разі загрози здоров'ю та безпеці суддів, працівників суду та учасників процесу. У разі загрози здоров'ю, безпеці та самопочуттю відвідувачів суду, працівників суду та суддів мають бути прийняті рішення про тимчасове зупинення судового провадження в конкретному суді до усунення обставин, що стали причиною зупинення. Про ці рішення, а також про кадрові рішення щодо працівників судів, які перебувають в оборонних структурах України або проходять військову службу, необхідно повідомити Верховний Суд та Раду суддів України [12]. Воєнний стан може вплинути на терміни розгляду справ, тому рекомендується продовжити строки принаймні до закінчення воєнного стану. Можуть бути відеоконференції, або розглядати справи, які стосуються військових дій, але можна відкласти розгляд цих справ на потім.

Іноді виникають обставини поза контролем суду, які перешкоджають учаснику процесу взяти участь у відеоконференції. У цих випадках суд має право дозволити учаснику використовувати для участі у відеоконференції іншу технологію, не визначену законом, наприклад, власний пристрій. Це застосовується лише як виняток і лише за умови згоди суду. Так само, якщо всі судді не можуть зібратися в одній кімнаті, допускається розгляд справ з різних кімнат у приміщенні суду за власною технологією.

Рада адвокатів припустила, що через проблеми кібербезпеки офіційні реєстри не можуть працювати. Вони запропонували встановити загальний правовий порядок, за яким діяли б суди з урахуванням обставин взаємодії. Рада запропонувала обмежити спілкування відеоконференцією, і як виняток можна використовувати інші способи зв'язку.

У разі невідомості дати судового засідання, або якщо відповідач не знає про судові засідання, або якщо він не заявив клопотання про його залучення до судового провадження, вважається за доцільне відкласти розгляд справи на невизначений термін або відкласти повернути слухання без призначення нової дати. Суддя може прийняти рішення у справі без участі сторін чи інших учасників [13]. Суддя може прийняти рішення у справі дистанційно, якщо він фізично не може бути на своєму робочому місці, якщо він знаходиться в Україні [14; 15].

Воєнний стан дозволяє брати участь у відеоконференції в адміністративних судах, а суддя може дистанційно брати участь у слуханнях, коли існують законні та непереборні побоювання щодо безпеки щодо їх фізичної присутності в офісі [16; 17]. За таких умов адміністративне судочинство не завжди може завершуватися ухваленням рішення по суті, а насамперед має сконцентруватися на фіксуванні фактів, які мають істотне значення для справи, зокрема,

через електронний документообіг. Суди також мають продовжити строки розгляду справ до закінчення воєнного стану. На територіях, підконтрольних українському уряду, провадження в адміністративних судах має відбуватися за звичайними правилами, враховуючи безпеку суддів, секретарів та учасників, а також розташування офісу.

5 квітня 2022 року до лав ЗСУ відкликано 163 працівники судів, з них 32 судді, з апеляційних судів – 70 осіб, з них 23 судді. Загалом у період з 24 лютого по 21 березня 2022 року адміністративними судами першої інстанції ухвалено 30 763 рішення, а апеляційними – 9 208 рішень [18]. Не можна недооцінювати роль адміністративної юстиції у забезпеченні прав людини в умовах воєнного стану [19].

На цьому етапі надання адміністративних послуг можна визначити певні пріоритети роботи судів.

Висновки. Коли багато людей втратили роботу або були переселені через війну, соціальний захист є важливим. Справи щодо спорів у державному управлінні (таких як ліцензування та дозвіл, підприємницька діяльність тощо) також є важливими, оскільки вони захищають свободу підприємницької діяльності серед населення. Порядок поводження з електронними доказами (доказами, які мають сертифікований електронний підпис) у суді визначено статтею 99 Цивільного кодексу. Частиною третьою статті 99 встановлено, що не є письмовим доказом паперова копія електронного доказу. Водночас в умовах воєнного стану доступ до приміщення суду може бути обмежений з міркувань безпеки, як це передбачено статтею 100 Цивільного процесуального кодексу. У цьому кодифікованому зазначено, що дані можуть зберігатися в багатьох місцях, зокрема на мобільних телефонах, картах пам'яті та в Інтернеті, і навіть можуть зберігатися в системах

резервного копіювання та на серверах. Громадяни можуть легше отримати доступ правосуддя у своїх містах, якщо відеоконференції використовуються ширше, навіть під час війни. Держава зобов'язана розмішувати матеріали справи на максимально безпечних серверах, які тільки можна знайти, в електронному вигляді.

Деякі справи, пов'язані зі зборами, потребами оборони, фінансуванням тероризму, розповсюдженням та фінансуванням зброї масового знищення можуть розглядатися в умовах воєнного стану (ст. 280-284 Цивільного кодексу), а також видворення або повернення іноземців або осіб без країни. проживання за межами України проти їх волі (ст. 288 Кримінального процесуального кодексу), а також затримання іноземців та осіб без країни проживання (ст. 289 Кримінального процесуального кодексу). Ці справи мають розглядатися адміністративними судами протягом короткого періоду часу, а також можуть розглядатися як відеоконференція.

Сучасна епоха пропонує багато можливостей для безпечного обміну документами та відвідування судових засідань у режимі відеоконференції, що дозволяє розширити судовий захист як ніколи раніше. Замість того, щоб воєнний стан обмежував права на правосуддя, уряд зобов'язаний забезпечити людям доступ до найширших можливостей. Іноді судові засідання доводиться переносити у зв'язку з військовими діями на території, або якщо територія окупована, або якщо є загроза здоров'ю та життю осіб, які беруть участь у судовому процесі. Держава має позитивне зобов'язання підтримувати правосуддя, забезпечуючи безпеку суддів, можливо перемищуючи їх до іншого суду того ж рівня та сфери, а також забезпечуючи продовження роботи суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: Доповідь / Н. Алівізатос та ін. Страсбург : ЄВРОП. КОМІС. ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО (ВЕНЕЦ. КОМІС.), 2020. 25 с. URL: [https://www.venice.soe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)005rev-e](https://www.venice.soe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)005rev-e) (дата звернення: 13.08.2022).
2. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: ПІК-У, 2018. 440 с.
3. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя: Закон України від 15.03.2022 р. № 2128-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
4. Галка Н. «Суддям небезпечно виїжджати гуманітарними коридорами» – правосуддя в Україні під час війни. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1266304/> (дата звернення: 13.08.2022).
5. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану. Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_25_07_2022.pdf (дата звернення: 13.08.2022).
6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 : станом на 23 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
7. Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні" : Закон України від 15.03.2022 р. № 2119-IX : станом на 18 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-20#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII : станом на 25 листоп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020 р. № 540-IX : станом на 28 квіт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 27 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
11. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
12. Пресслужба РСУ. Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-orpublikoval-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOHORivptCj27dRd5kOgPZBZQcfAyZfAB9UYan8cLmXVszTbqMQJhU> (дата звернення: 13.08.2022).
13. РАУ закликала уточнити процедури розгляду справ у цивільній, адміністративній та господарській юрисдикціях під час воєнного стану. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/7329-rau-zaklikala-utocchniti-proceduri-rozglyadu-sprav-u-civilnij-administrativnij-ta-gospodarskij-yurisdikciyah-pid-chas-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 13.08.2022).
14. Мисник Н. Робота судів України в умовах воєнного стану. *Liga Zakon*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-voennogo-stanu (дата звернення: 13.08.2022).
15. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 225 с.
16. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148-156.
17. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2022. 192 с.
18. Інформаційне управління. Громадянам має бути забезпечений доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357628> (дата звернення: 13.08.2022).
19. Кравець Р. Заступник Єрмака розповів, як працюють суди у час війни. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/4/73370271/> (дата звернення: 13.08.2022).